

ΜΑΡΙΑ ΕΥΘΥΜΙΟΥ

Ρίζες και θεμέλια

Οδόσημα
της Ιστορίας του Ελληνισμού

σε συνεργασία με τον
ΜΑΚΗ ΠΡΟΒΑΤΑ

ΜΑΡΙΑ ΕΥΘΥΜΙΟΥ

Ρίζες και Θεμέλια

Οδόσημα της Ιστορίας του Ελληνισμού

σε συνεργασία με τον

ΜΑΚΗ ΠΡΟΒΑΤΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Θέση υπογραφής δικαιούχου/ων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Ιστορία * Διαχρονικές μελέτες * Μαρία Ευθυμίου
(σε συνεργασία με τον Μάκη Προβατά), *Ρίζες και θεμέλια. Οδόσημα
της Ιστορίας του Ελληνισμού* * Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννό-
πουλος * Διορθώσεις: Ιωάννα Ανδρέου * Σελιδοποίηση: Παναγιώτης
Βογιατζάκης * Εικαστικό εξωφύλλου: Χρήστος Μποκόρος * Copyright®
Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη), Μαρία Ευθυμίου και Μάκης
Προβατάς, 2020 * Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα,
Οκτώβριος 2020 * ΚΕΤ Δ265 * ΚΕΠ 746/20 * ISBN 978-960-16-9065-0

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΛΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600,
801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069 * ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.:
210.38.31.078 * ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 570 09 *
ΚΛΑΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55 * Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

*Στις εγγονές μου Μάγια, Έλενα, Δανάη.
Επειδή ρίζες γερές γεννούν άνθη θεσπέσια.*

*Είπα τον έρωτα την υγεία του ρόδου την αχτίδα
Που μονάχη ολόισα βρίσκει την καρδιά
Την Ελλάδα που με σιγουριά πατάει στη θάλασσα
Την Ελλάδα που με ταξιδεύει πάντοτε
Σε γυμνά χιονόδοξα βουνά.*

Οδυσσέας Ελύτης, *Ήλιος ο πρώτος*,
εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1971, σ. 14.

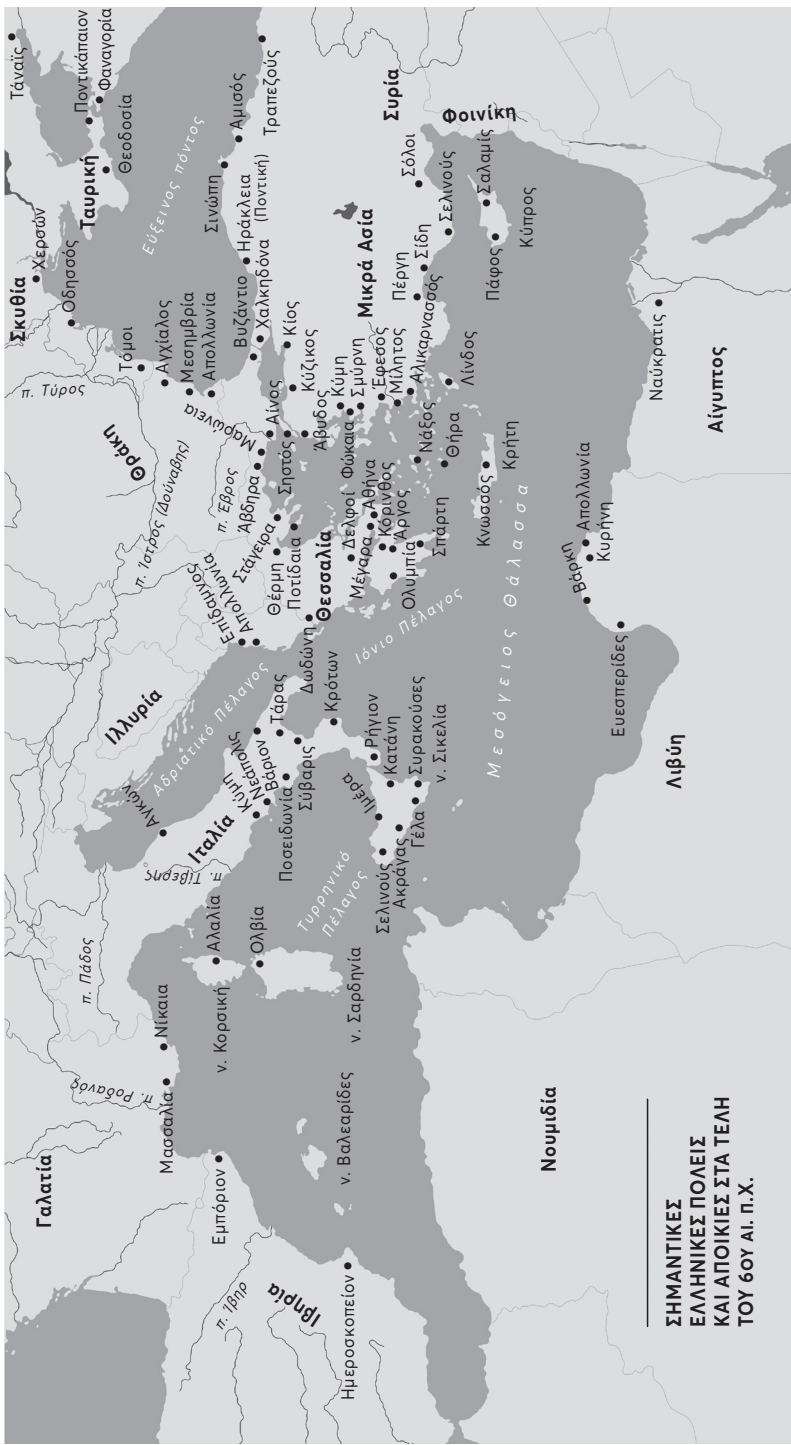
ΜΕΡΟΣ Α΄

Με το καράβι της γλώσσας
στους ορίζοντες της Μεσογείου

Ο Ελληνισμός από τις απαρχές έως την ελληνιστική περίοδο

*ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ μού έδωσαν ελληνική·
το σπίτι φτωχικό στις αμμουδιές του Ομήρου.
Μονάχη έγνοια η γλώσσα μου στις αμμουδιές του Ομήρου.*

Οδυσσέας Ελύτης, *Το Άξιον Εστί*,
εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1970, σ. 28.

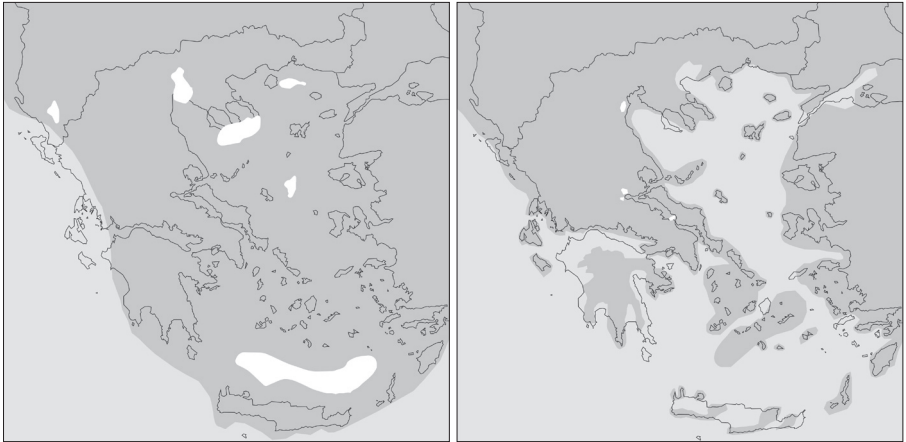

**ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ
ΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ
ΤΟΥ 6ΟΥ ΑΙ. Π.Χ.**

Ας πάρουμε την Ιστορία της Ελλάδας απ' όσο πιο παλιά μπορούμε. Τι γνωρίζουμε για τη γεωγραφία της περιοχής πριν καν πατήσουν το πόδι τους οι πρώτοι κάτοικοι εδώ;

Η ελληνική χερσόνησος, το Αιγαίο, το Ιόνιο, τα παράλια της Μικράς Ασίας, οι περιοχές στις οποίες ιστορικά κατοικούν οι Έλληνες, βρίσκονται πάνω στο σημείο σύγκρουσης της ευρασιατικής με την αφρικανική πλάκα και, ως εκ τούτου, όπως μας λένε οι ειδικοί, έζησαν μεγάλες γεωλογικές μεταβολές στον βαθύ χρόνο. Τούτο αποδεικνύεται και από ευρήματα οστών ζώων της Αφρικής και της Ασίας –όπως ιπποπόταμων, καμηλοπαρδάλων, ρινόκερων, ελεφάντων– που έχουν εντοπισθεί στη Μακεδονία, τη Θεσσαλία, την Αττική, την Πελοπόννησο, την Κρήτη, τη Ρόδο, την Τήλο και αλλού. Τα ζώα αυτά ήταν, ως φαίνεται, σε θέση να περιπλανηθούν στην ευρύτερη περιοχή μέσω των λωρίδων γης που ένωναν τις αποκομμένες σήμερα, λόγω της θάλασσας, στεριές και τα πολυάριθμα νησιά.

Σε συνάφεια με αυτά, τι γνωρίζουμε για τους πρώτους ανθρώπους που εμφανίζονται στην περιοχή;

ΞΗΡΑ Ο ελλαδικός χώρος, 17 εκατ. χρόνια πριν
 ΘΑΛΑΣΣΑ (αριστερά), 3,5 εκατ. χρόνια πριν (δεξιά).
 ΛΙΜΝΕΣ

Η παρουσία του ανθρώπου στον σημερινό ελλαδικό χώρο, με τα μέχρι σήμερα ευρήματα, πηγαίνει βαθιά πίσω στον χρόνο. Παλαιολιθικά εργαλεία εκατοντάδων χιλιάδων ετών έχουν βρεθεί στην Κέρκυρα, ενώ ανθρωπίνο κρανίο που εντοπίστηκε στο σπήλαιο των Πετραλώνων της Χαλκιδικής χρονολογείται περίπου στα 300.000 χρόνια πριν. Θέσεις με ευρήματα 60.000 έως 30.000 χρόνων έχουν εντοπισθεί σε περιοχές της Θεσσαλίας, της Αργολίδας, της Ηπείρου, και υποδεικνύουν νομαδική ζωή ατόμων που ζούσαν από την αλιεία, το κυνήγι, την καρποσυλλογή. Σταδιακά, οι θέσεις με νεότερα ευρήματα αυξάνονται.

Ωστόσο, θα πρέπει να τονισθεί ότι, στην ελληνική χερσόνησο, τα νησιά και σε μεγάλο τμήμα της Βαλκανικής, δεν έχουν εντοπισθεί –μέχρι στιγμής τουλάχιστον– σπηλαιογραφίες με ζωγραφικό διάκοσμο, σε αντίθεση

με περιοχές της δυτικής Ευρώπης, όπως η Γαλλία ή η Ισπανία, στις οποίες έχουν βρεθεί σπήλαια με πλούσιο ζωγραφικό διάκοσμο του 40000-20000 π.Χ. Τούτο προκαλεί τις συζητήσεις και τους προβληματισμούς των ειδικών, χωρίς ακόμα να μπορεί να δοθεί κάποια πειστική εξήγηση. Αντιθέτως, στον ελλαδικό χώρο, στην Καβάλα, την Κρήτη, την Άνδρο, τη Σύρο, την Αστυπάλαια και αλλού, έχουν εντοπισθεί υπαίθριες βραχογραφίες, καθώς και γραφήματα πάνω σε υλικά δομής, είτε των προϊστορικών –της τέταρτης περίπου χιλιετίας π.Χ.– είτε των ιστορικών χρόνων. Τα περισσότερα απ' αυτά έχουν γίνει με την τεχνική της επίκρουσης και έχουν παραστάσεις κυρίως θαλασσινές όπως πλοία, σπείρες, αλλά και αποτυπώματα πελμάτων και άλλα θέματα. Φυσικά, στο μέλλον, καινούρια ευρήματα ίσως διευρύνουν τις γνώσεις μας επί του πεδίου.

Έχουμε στοιχεία για το ποιες ήταν οι δραστηριότητες τους; Πώς ζούσαν αυτοί οι άνθρωποι;

Αυτοί οι νομάδες κυνηγοί και καρποσυλλέκτες μπηκαν, κάποια στιγμή, στη φάση της γεωργίας. Με βάση τα μέχρι τώρα ευρήματα, οι πρώτες γεωργικές εγκαταστάσεις εντοπίζονται, στον ευρύτερό μας χώρο, περίπου στο 7000 π.Χ., δηλαδή σχεδόν 9.000 χρόνια πριν, οπότε η ζωή των εδώ κατοικούντων αρχίζει να στηρίζεται στη γεωργία αλλά και στην εκτροφή ζώων – κυρίως αιγοπροβάτων. Η Θεσσαλία μοιάζει να έχει την τιμητική της την περίοδο αυτή, το ίδιο όμως και δεκάδες άλλα σημεία σε ολόκληρη την ελληνική χερσόνησο και σε νησιά, όπως η Κύπρος και η Κρήτη.

Τομή θα αποτελέσει η τρίτη χιλιετία π.Χ. λόγω του γεγονότος ότι γίνεται γνωστή η χρήση του μετάλλου και αρχίζει να αναπτύσσεται η μεταλλουργία στην περιοχή, με σημαντικότερο χρησιμοποιούμενο υλικό τον χαλκό. Τότε, μετά το 3000 περίπου π.Χ., αναπτύχθηκαν μεγάλοι πολιτισμοί στην περιοχή μας: ο μινωικός στην Κρήτη, περίπου από το 3000 έως το 1450 π.Χ.· ο μυκηναϊκός, από το 1700 έως το 1100 π.Χ.· ο κυκλαδικός, από το 3000 έως το 1100 π.Χ.· ο πολιτισμός του Χαλκού στη χαλκοφόρα Κύπρο, από το 2300 έως το 1000 π.Χ.

Η Γόνιμη Ημισέληνος, στην Εγγύς και Μέση Ανατολή, έδωσε τη Γεωργική Επανάσταση περί τη 13η με 12η χιλιετία π.Χ. Γιατί πήρε τόσο μεγάλο διάστημα, μέχρι το 7000 περίπου π.Χ., ώστε η επανάσταση αυτή να έρθει στην περιοχή μας, μια περιοχή τόσο κοντινή;

Η Ινδία, η Κίνα, η Ελλάδα ανήκουν στις περιοχές που, αναλογικά, μπήκαν γρήγορα στη Γεωργική Επανάσταση – πάντα μετά τις, ως φαίνεται, παγκοσμίως πρωτοπόρες περιοχές της Εγγύς και Μέσης Ανατολής. Στις πρωτοπόρες αυτές περιοχές, η γεωργία βρίσκεται ήδη σε πιο ώριμη φάση κάπου κοντά στο 11000 π.Χ., αν και πρόσφατα ευρήματα τείνουν να τοποθετήσουν την αρχή ακόμα ενωρίτερα. Γενικά, πιστεύεται ότι η ανθρωπότητα ξεκίνησε τη μακρά διαδικασία κατάκτησης της γεωργίας προς το τέλος της Εποχής των Παγετώνων, μετά το 15000 π.Χ., όταν οι θερμοκρασίες της γης άρχισαν να ανεβαίνουν πλέον αισθητά. Επί κάποιες χιλιάδες χρόνια, άνθρωποι πειραματίζονταν προφανώς με τη γεωργία, έως ότου ασχοληθούν, τελικά, οριστικά με αυτή, εκεί

γύρω στο 11000 π.Χ., σε περιοχές της Εγγύς και Μέσης Ανατολής, όπως είπαμε.

Η πραγματική απόσταση του χρόνου, δηλαδή, ανάμεσα στο 11000 και το 7000 π.Χ. δεν είναι τόσο μεγάλη όσο φαίνεται, αν μάλιστα υπολογίσει κανείς τη μικρή κινητικότητα των ανθρώπων τότε, άρα και τους αργούς ρυθμούς μετάδοσης γνώσης και κατακτήσεων. Εξάλλου, στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί πως, κατά τη γνώμη ειδικών, η διάδοση της γεωργίας δεν έγινε αναγκαστικά με τη διάχυση της κατακτηθείσης γνώσεως εκ μέρους των πρωτοπόρων, αλλά συνέβη και ανεξάρτητα, ως τοπική κατάκτηση, σε διάφορα σημεία της γης. Για την Κεντρική Αμερική, τουλάχιστον, είμαστε βέβαιοι ως προς αυτό, γιατί η συγκεκριμένη περιοχή μπήκε στη γεωργία περί το 3000 π.Χ. χωρίς να έχει καμία επαφή με την Ευρασία και τις εκεί πραγματικότητες.

Πριν από τους πρώτους Έλληνες, ποια φύλα ξέρουμε ότι ήταν εγκατεστημένα στην περιοχή;

Γνωρίζουμε ελάχιστα για τους κατοίκους της περιοχής πριν τους Έλληνες. Εκείνο που συνάγεται από διάφορες ενδείξεις είναι ότι ήταν πολλά φύλα κατεσπαρμένα στον ευρύτερο χώρο, όπως Λέλεγες, Πελασγοί, Αίμονες, Δρύοπες κ.ά., και ότι στις γλώσσες τους συχνά υπήρχαν τα επιθήματα νθ, δν, μν, σσ ή ττ, που έχουν διασωθεί μέχρι σήμερα σε ονόματα φυτών και σε τοπωνύμια, για παράδειγμα «νάρκισσος», «Ζάκυνθος», «Κόρινθος», «Λάρυμνα», «Άμφισσα», «Τίρυνθα», «Λυκαβηττός» και λοιπά.

Ο όρος που συνήθως χρησιμοποιείται για την εμφάνιση των Ελλήνων στην ευρύτερη περιοχή είναι ότι αυτή συνέβη με «κάθοδο» κάποιων φύλων. Τι γνωρίζουμε για το θέμα αυτό;

Υπάρχουν πολλές θεωρίες για το πότε και πώς παρουσιάστηκαν οι Έλληνες στην ελληνική χερσόνησο, για το αν δηλαδή προήλθαν από συγκεκριμένες αλληπάλληλες καθόδους ή από μακρόσυρτες τοπικές δημογραφικές ζυμώσεις και μεταλλάξεις σε μια πραγματικότητα συνεχών μετακινήσεων και δημογραφικών αλλαγών και ωριμάνσεων, στον μακρό χρόνο. Σύμφωνα με την πλέον παραδεδομένη μέχρι σήμερα άποψη, οι Έλληνες εμφανίζονται σταδιακά, από την τρίτη χιλιετία π.Χ. και εξής, μέσω αλληπάλληλων καθόδων ελληνικών φύλων που ήρθαν από βόρεια και βορειοανατολικά, στο πλαίσιο των μεγάλων μετακινήσεων ινδοευρωπαϊκών φύλων που υπολογίζεται ότι εκκινούν από την τέταρτη χιλιετία και εξής. Από ένα χρονικό σημείο πάντως και μετά, οι Έλληνες μοιάζει πως συναποτελούνταν από πολλά φύλα, όπως οι Μινύες, οι Λαπίθες, οι Μακεδνοί ή Μακεδόνες, οι Μολοσσοί, οι Δωριείς, οι Άβαντες, οι Αχαιοί, οι Αρκάδες, οι Ίωνες, οι Φωκείς, οι Βοιωτοί, οι Περραιβοί, οι Λοκροί, οι Αινιάνες, οι Θεσπρωτοί, οι Θεσσαλοί, οι Μάγνητες κ.ά., που μιλούσαν εκδοχές της ίδιας γλώσσας και ήταν εγκατεστημένοι σε διάφορα σημεία της ελληνικής χερσονήσου.

Καθώς συνήθως οι άνθρωποι θέλουν με τα ονόματα να νοσηματοδοτήσουν πράγματα, ξέρουμε ποιο είναι το πρώτο εθνικό όνομα στην περιοχή μας;

Αρχικό εθνικό όνομα των Ελλήνων ενδεχομένως ήταν το όνομα «Δαναοί» – από την ινδοευρωπαϊκή ρίζα δαν που σημαίνει «νερό, σταγόνα», εξού και το όνομα «Δανάη» ή το όνομα ποταμών όπως «Ηριδανός» κ.λπ. Όπως επίσης το όνομα «Γραικοί», που εντοπίζεται, ως φαίνεται, αρχικά στην περιοχή της Ηπείρου.

Το ότι οι Έλληνες επί μακρόν ονόμαζαν τους εαυτούς τους «Γραικούς» αναφέρεται σε πολύ μεταγενέστερη ελληνική επιγραφή του 4ου αι. π.Χ., στην οποία αναγράφεται: «Ἕλληνες ὠνομάσθησαν, τὸ πρότερον Γραικοὶ καλούμενοι». Ο δε Αριστοτέλης, αναφερόμενος στη Δωδώνη της Ηπείρου και τους εκεί Σελλούς, γράφει πως στην περιοχή «ὄκουν οἱ Σελλοὶ καὶ οἱ καλούμενοι τότε μὲν Γραικοί, νῦν δὲ Ἕλληνες».

Από το «Γραικοί» προέρχεται ο λατινικός όρος «Graecus». Τον όρο αυτόν πήραν οι Ρωμαίοι από τους κατοίκους των πολυάριθμων ελληνικών αποικιών της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας που είχαν αρχίσει ήδη να δημιουργούνται από τον 8ο αι. π.Χ. – κυρίως από τους εκεί Ερετριείς και Βοιωτούς αποίκους που ήταν συνδεδεμένοι με την περιοχή Γραία του Ωρωπού και, εξ αυτού, ονόμαζαν τους εαυτούς τους «Γραίες» ή «Γραικούς». Από αυτό το λατινικό «Graecus», οι Έλληνες ονομάζονται έκτοτε στις ευρωπαϊκές γλώσσες «Greeks», «Grecs», «Greci», «Griechen» κ.λπ.

Μιας και τότε ήταν μία εποχή κατά την οποία κυρίαρχο ρόλο στη ζωή των ανθρώπων είχαν οι μύθοι, υπάρχει κάποιος μύθος που να συνδέεται με το όνομα «Έλληνας»;

Ο μύθος του Δευκαλίωνα, του γενάρχη των ανθρώπων –του άνδρα που, μαζί με την Πύρρα, σώθηκε από τον Κατακλυσμό–, λέει πολλά για τη μετακύλιση του όρου «Γραικός» στον όρο «Έλλην», καθώς και για τους όρους με τους οποίους προσδιορίζονταν τα τέσσερα μεγάλα ελληνικά φύλα –Αχαιοί, Δωριείς, Αιολείς, Ίωνες– και οι αντίστοιχες διάλεκτοί τους. Ο Απολλόδωρος, στον 2ο αι. π.Χ., εξηγεί πως από την ένωση της Πύρρας και του Δευκαλίωνα γεννήθηκε ο Έλλην και πως από τον Έλληνα γεννήθηκαν ο Δώρος, ο Ξούθος και ο Αίολος. Προσθέτει δε ότι, από το όνομά του, ο Έλλην ονόμασε «Έλληνες» τους μέχρι τότε αποκαλούμενους «Γραικούς».

Ο Ησίοδος, από την άλλη, στον 7ο αι. π.Χ., εξηγεί ότι γενάρχης των Γραικών ήταν ο Γραικός, γιος του Δία και της Πανδώρας, κόρης του Δευκαλίωνα. Και ότι από τη γενιά του Γραικού προέρχονταν ο Μάγνητας και ο Μακεδόνας. Μύθοι που, κατά τους ειδικούς, συνιστούν, κατά πάσα πιθανότητα, μεταγενέστερες κατασκευές των αρχαίων Ελλήνων, προκειμένου να ερμηνευθούν λησμονημένες ιστορικές αφετηρίες των ελληνικών αρχέγονων φύλων.

Οι μύθοι πλάθονταν για να εξηγήσουν τα πράγματα, αλλά και για να τους δώσουν μία συνέχεια. Μέσα από αυτό το πρίσμα, τι ισχύει με τους μύθους των Ελλήνων;

Μύθοι σαν κι αυτούς που μόλις αναφέραμε αποτελούσαν συνδετικό κρίκο για τους Έλληνες – ιδιαίτερα εκείνοι που συνδέονταν με τον Ηρακλή ή την Αργοναυτική Εξστρατεία. Η τελευταία παρουσιάζεται στον μύθο ως εάν να

ήταν η πρώτη κοινή επιχείρηση των Ελλήνων, καθώς έλαβαν μέρος άνδρες από τη Βοιωτία, την Αττική, τη Θεσσαλία, τη Λακωνία, την Αιτωλία, τη Θράκη, την Αργολίδα.

Πάντως, το πρώτο πανελλήνιο εγχείρημα φαίνεται πως ήταν η εκστρατεία στην Τροία και ο μακρός Τρωικός Πόλεμος που την ακολούθησε. Τούτο το εγχείρημα σήμερα πιστεύεται ότι δεν ήταν απλώς μύθος, αλλά ότι είχε ιστορική βάση και ότι πρέπει να συνέβη γύρω στο 1200 π.Χ. Κατά την εποχή εκείνη, οι Έλληνες συνασπίσθηκαν προκειμένου να κατακτήσουν την παραλιακή μικρασιατική αυτή πόλη, που βρισκόταν σε στρατηγικό σημείο ελέγχου των θαλασσιών περασμάτων και του εμπορίου της ευρύτερης περιοχής. Το εγχείρημα έληξε με νίκη των Ελλήνων, με αποτέλεσμα την ενίσχυση της παρουσίας τους σε ευρύτερες περιοχές του ανατολικού Αιγαίου και τη Μικράν Ασία.

Παρ' όλη τη μεγάλη σημασία των μύθων, υποθέτω ότι από μόνοι τους δεν θα μπορούσαν να έφερναν κοντά τους ανθρώπους της εποχής. Τι άλλο συνέδεε εκείνους τους πρώτους Έλληνες;

Μαζί με τους μύθους, μεγάλης σημασίας συνδεδετικό κρίκο συνιστούσε για τους Έλληνες η λατρεία κοινών θεών, καθώς και η προσέλευση σε ιερά και μαντεία προκειμένου να ζητήσουν χρησμούς και καθοδήγηση για τα μέλλοντα. Επίσης, οι αμφικτυονίες, η ένωση δηλαδή –αρχικά φυλών και αργότερα πόλεων– με κέντρο ένα ιερό, στο οποίο συναντώνταν εκπρόσωποι των διαφόρων τόπων για να συζητήσουν κοινά προβλήματα. Μετά τον 8ο αι. π.Χ., σε σημαντικό κρίκο εξελίχθηκαν οι Ολυμπια-

κοί Αγώνες. Και, φυσικά, ο μεγαλύτερος κρίκος σύνδεσης των Ελλήνων ήταν η γλώσσα τους.

Μιας και αναφέρατε τη γλώσσα, προφανώς είναι ό,τι πιο σημαντικό στην πορεία κάθε λαού. Για τους Έλληνες και τη γλώσσα τους τι θα λέγατε;

Η γλώσσα είναι τεράστιας σημασίας στοιχείο, δεν έχει όμως την ίδια βαρύτητα για όλους τους λαούς, μια και πολλοί από αυτούς μιλούν περισσότερο ή λιγότερο κοινές εκδοχές της ίδιας γλώσσας, οπότε εκεί το βάρος διαφοροποίησης πέφτει, αναλόγως, περισσότερο στα υπόλοιπα πολιτισμικά στοιχεία. Στην περίπτωση των Ελλήνων, η γλώσσα τους, παρότι ινδοευρωπαϊκή, είναι στον κλάδο της μοναχική και, εξ αυτού, το πολιτισμικό βάρος της είναι, για τους ομιλούντες την, μεγαλύτερο.

Οπωσδήποτε το πιο κομβικό στοιχείο της Ιστορίας του Ελληνισμού είναι η συνέχεια της γλώσσας του. Το σκέλος αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό εάν υπολογίσει κανείς ότι οι Έλληνες έχουν, παγκοσμίως, το ξεχωριστό προνόμιο –μαζί με τους Κινέζους, τους Ινδούς και, με κάποια υστέρηση χρόνου, τους Εβραίους– να μπορούν να παρακολουθήσουν, σε αδιάκοπη συνέχεια μέσα στον χρόνο, την πάντα ζώσα γλώσσα τους, γραπτά, επί τουλάχιστον 3.500 χρόνια. Μάλιστα, για την ελληνική γλώσσα η συνέχεια αυτή είναι, από πολλές πλευρές, πιο καθαρή από τις τρεις άλλες.

Το προνόμιο τούτο μας έγινε σαφές σχετικά πρόσφατα, το 1952, όταν ο ιδιοφυής Βρετανός ελληνομαθής αρχιτέκτονας Βέντρις (Michael Ventris) μαζί με τον φιλόλογο συμπατριώτη του Τσάντγουικ (John Chadwick)

μπόρεσαν να διαβάσουν τις πήλινες πινακίδες των μυκηναϊκών ανακτόρων, των οποίων τα γραπτά σύμβολα δεν είχε καταφέρει κανείς να αποκωδικοποιήσει. Την άγνωστη, μέχρι τότε, αυτή γραφή την είχαν ονομάσει οι ειδικοί Γραμμική Β, σε αντιδιαστολή με την επίσης άγνωστη γραφή που είχε βρεθεί σε παλαιότερες πινακίδες –κυρίως στην Κρήτη και σε νησιά του Αιγαίου–, την οποία είχαν ονομάσει Γραμμική Α.

Τη Γραμμική Α δεν έχουμε μέχρι σήμερα καταφέρει να τη διαβάσουμε. Έχουν γίνει απόπειρες και έχουν προταθεί λύσεις, ωστόσο καμία δεν έχει γίνει ακόμη αποδεκτή από τη διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα. Οπότε περιμένουμε ελπίζοντας στη λύση του γρίφου.

Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Παρόλο που μερικές φορές οι τοπικές διάλεκτοι απέκτησαν γόητρο ως λογοτεχνικές γλώσσες έξω από την περιοχή που μιλούνταν, ποτέ δεν υπήρξε στην ελληνική γλώσσα κάποια τάση για διάσπαση σε μια σειρά από γλώσσες που είτε δεν ήταν αμοιβαία κατανοητές σε όλα τα σημεία τους ή θεωρούνταν από τους ομιλητές τους ως ξεχωριστές γλωσσικές ενότητες [...].

Με αυτή την αδιάκοπη συνέχεια, που διαρκεί πάνω από τρις χιλιάδες χρόνια, ίσως να σχετίζεται και η βραδύτητα αλλαγής της ελληνικής γλώσσας. Ακόμα και σήμερα αναγνωρίζουμε πως πρόκειται για την ίδια γλώσσα στην οποία γράφτηκαν τα ομηρικά έπη μάλλον γύρω στα 700 π.Χ. [...].

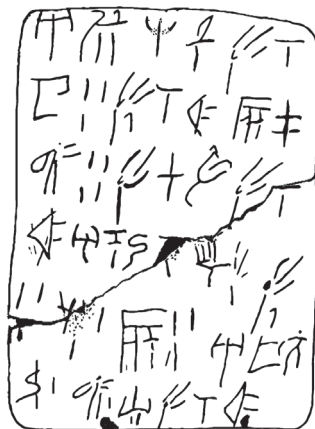
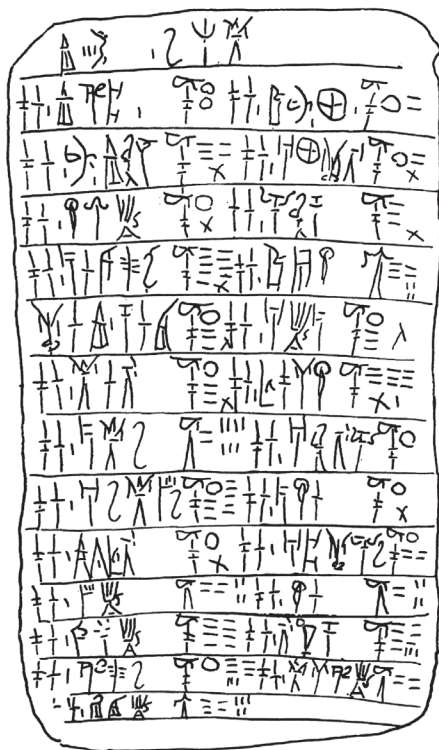
Η συνέχεια του λεξιλογικού της αποθέματος είναι

εντυπωσιακή – παρόλο που και εδώ τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά, όσο φαίνονται με την πρώτη ματιά. Και παρά το γεγονός ότι υπήρξαν πολλές ανακατατάξεις των μορφολογικών σχημάτων, υπήρξε και μεγάλη συνοχή [...]. Το ρηματικό σύστημα, ειδικότερα, διατήρησε τα περισσότερα δομικά και πολλά από τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά, ενώ στο ονοματικό σύστημα συντελέστηκαν περισσότερες και μεγάλης σημασίας ανακατατάξεις.

Robert Browning, *Η ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2014, σ. 12, 13.

Επειδή έχουν υπάρξει πολλές συζητήσεις μεταξύ των επιστημόνων, και για να γίνει ξεκάθαρο: η Γραμμική Β, που έχει αποκρυπτογραφηθεί, και η Γραμμική Α είναι ελληνικές γραφές ή όχι;

Και για τις δύο αυτές τις –μέχρι το 1952– άγνωστες γραφές έχουν γίνει επί μακρόν συζητήσεις και έχουν εκφρασθεί διάφορες εικασίες, με κύριο σημείο τριβής το εάν είναι ελληνικές ή όχι. Όπως είπαμε, η Γραμμική Β διαβάστηκε το 1952 από τον Βέντρις και αποδείχθηκε, πέραν πάσης αμφιβολίας, ότι είναι ελληνική. Και, μάλιστα, με συγκινητικά σημερινές ελληνικές λέξεις, όπως «άναξ», «ανάκτορον», «βουκόλος», «θυγάτηρ», «ίππος», «χαλκός», καθώς οι πινακίδες αυτές σχετίζονταν τόσο με τις ανάγκες διοίκησης όσο και με τις ανάγκες καταγραφής ανακτορικών αποθηκών. Μια και οι πινακίδες χρονολογούνται περί το 1400-1200 π.Χ., αυτό σημαίνει ότι η ελληνική γλώσσα ήταν τότε ήδη ώριμη ώστε να έχει

ΕΠΑΝΩ: Σχεδιογράφημα
ενεπίγραφης πήλινης πινακίδας
Γραμμικής Α, περ. 1450 π.Χ.,
Καστέλλι Χανίων.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Σχεδιογράφημα
σελιδόσχημης πήλινης
πινακίδας Γραμμικής Β,
περ. 13ος αι. π.Χ.,
από το ανάκτορο της Πήλου.

μπει σε στάδιο γραφής. Δηλαδή, οπωσδήποτε, είχε ήδη πίσω της μακρό χρόνο ύπαρξης και διαμόρφωσης.

Για τη Γραμμική Α, ωστόσο, το ερώτημα παραμένει, μια και, όπως είπαμε, η συγκεκριμένη γραφή δεν έχει γίνει δυνατόν μέχρι στιγμής να διαβαστεί. Αρκετοί είναι εκείνοι που πιστεύουν ότι,

Σχεδιογράφημα πήλινου δισκίου
με ιερογλυφική γραφή, περ. 18ος αι. π.Χ.,
από το ανάκτορο της Κνωσού.

αφού δεν μπορούμε να τη διαβάσουμε παρά το γεγονός ότι έχουμε πλέον γνώση από την ανάγνωση της Γραμμικής Β, αυτό δείχνει πως η γλώσσα των πινακίδων Γραμμικής Α δεν είναι ελληνική. Ίσως είναι έτσι. Παρ' όλα αυτά μένει να αποδειχθεί, γιατί θυμίζω ότι παρόμοιες εικασίες είχαν εκφρασθεί και για τη Γραμμική Β, που ωστόσο διαφεύσθηκαν μετά το επίτευγμα του Βέντρις.

Η μη αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Α τι κενά αφήνει στις γνώσεις μας για την εποχή εκείνη;

Το γεγονός ότι δεν έχει γίνει εφικτό να διαβαστεί η Γραμμική Α δεν μας επιτρέπει να καταλάβουμε εάν οι άνθρωποι που παρήγαγαν τον μεγάλο αιγαιακό πολιτισμό της τρίτης και δεύτερης χιλιετίας π.Χ., καθώς και εκείνοι που, στην ίδια ζώνη του χρόνου, παρήγαγαν τον σπουδαίο μινωικό πολιτισμό, ήταν Έλληνες ή όχι. Και, εάν δεν ήταν Έλληνες, τι ακριβώς ήταν.

Είπατε πριν ότι η ελληνική γλώσσα ήταν το 1400 π.Χ. «ήδη ώριμη ώστε να έχει μπει σε στάδιο γραφής». Αυτό σημαίνει ότι είχαν προηγηθεί άλλες γραφές που οδήγησαν σε αυτή την ωρίμανση;

Με βάση τα ευρήματα, η Γραμμική Α και η Γραμμική Β δεν είναι οι πρώτες γραφές που παρήχθησαν στον ελλαδικό χώρο. Από το 2000 μέχρι το 1750 π.Χ. περίπου, ξέρουμε ότι χρησιμοποιούνταν στην Κρήτη, σε σφραγίδες κυρίως, κάποιου τύπου ιερογλυφική γραφή. Ακολούθησε η Γραμμική Α, που χρησιμοποιήθηκε από το 1700 έως το 1400 π.Χ. περίπου, η Γραμμική Β, από το

1400 έως το 1200 π.Χ., η κυπρομινωική, από το 1500 έως το 1100 π.Χ. Από αυτές, δυστυχώς, έχει γίνει δυνατόν να διαβαστεί μόνον η Γραμμική Β. Και, μέχρι στιγμής, είναι η μόνη για την οποία γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι είναι ελληνική.

Το καθετί αποκτά το πραγματικό του μέγεθος αν το βάλουμε δίπλα σε ομοειδή πράγματα. Η ελληνική γλώσσα τι «μέγεθος» έχει δίπλα στις άλλες γλώσσες που μιλιούνται στην περιοχή, αλλά και γενικότερα;

Όπως είπαμε, η ελληνική γλώσσα έχει το προνόμιο να μπορεί να παρακολουθηθεί γραπτά από τουλάχιστον το 1400 π.Χ. μέχρι σήμερα. Το να είναι μία ζώσα γλώσσα γραπτή επί τόσο διάστημα είναι κάτι το εξαιρετικό, εάν σκεφθεί κανείς ότι χιλιάδες γλώσσες της γης υπήρξαν –και κάποιες παραμένουν– προφορικές, χωρίς να έχουν μπει καν στη διαδικασία γραφής.

Για να έχουμε μια αίσθηση των πραγμάτων, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε παραδείγματα από τη γειτονιά μας, και μάλιστα πρόσφατα. Η βλαχική γλώσσα, λόγου χάριν, που ομιλούνταν μέχρι πρότινος από χιλιάδες άτομα στη νοτιοανατολική Ευρώπη –και, σε έναν βαθμό, ομιλείται ακόμα–, παραμένει μέχρι σήμερα, εν πολλοίς, προφορική γλώσσα, και ας επιχειρήθηκε να γραφεί στον 18ο αιώνα, δηλαδή μόλις πριν από διακόσια περίπου χρόνια, με πρωτοβουλία κάποιων λογίων της. Το ίδιο και η αλβανική, η γλώσσα ενός τόσο γειτονικού σε εμάς λαού. Αυτή, αν και θεωρείται αρχαία στη διαμόρφωσή της, παρέμεινε προφορική μέχρι πολύ πρόσφατα, ως το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, παρό-

τι υπήρξαν κάποιες σποραδικές πρωιμότερες απόπειρες γραφής της στη Σικελία και αλλού. Περί το 1880, μία ομάδα Αλβανών λογίων, συναισθανόμενη το κενό, αποφάσισε να υιοθετηθεί για τη γραφή της αλβανικής το λατινικό αλφάβητο, με πρόσθετα όμως σημεία και σύμβολα, προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι διάφοροι ήχοι της γλώσσας αυτής.

Αν η αλβανική παρέμεινε προφορική μέχρι σχεδόν τα τέλη του 19ου αιώνα, σε μία περιοχή όπου έθαλλαν, επί αιώνες και χιλιετίες, τόσες γραπτές γλώσσες με κορυφαία την πρωτοπόρα ελληνική, μπορεί κανείς να φαντασθεί την έκταση του φαινομένου στην παγκόσμια Ιστορία, σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης. Η οποία γίνεται ακόμα πιο κατανοητή εάν λάβει κανείς υπ' όψιν το γεγονός ότι, σύμφωνα με την UNESCO, οι ομιλούμενες σήμερα γλώσσες του κόσμου είναι πάνω από 6.000, με πολλές από αυτές να παραμένουν προφορικές, χωρίς γραπτή αποτύπωση.

Όμως εδώ υπάρχει κάτι εντυπωσιακό. Αυτές οι τέσσερις ζώσες γλώσσες που μπορεί να τις παρακολουθήσει κάποιος γραπτά εδώ και χιλιάδες χρόνια, δηλαδή η κινεζική, η ινδική, η ελληνική και η εβραϊκή, δεν είναι οι πρώτες γλώσσες που γράφτηκαν στην Ιστορία της ανθρωπότητας.

Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να υπογραμμισθεί ότι ούτε η ελληνική ούτε οι άλλες τρεις γλώσσες θεωρούνται οι πρώτες γλώσσες που γράφηκαν. Με τα μέχρι σήμερα επιστημονικά δεδομένα, αρχαιότερη γραφή θεωρείται εκείνη των Σουμερίων και εκείνη των Αιγυπτίων, που

προηγούνται όλων κατά περισσότερο από χίλια χρόνια. Ωστόσο οι αρχαίοι λαοί της Μεσοποταμίας έχουν χαθεί εδώ και χιλιάδες χρόνια και μαζί τους και η γλώσσα τους, οι δε Αιγύπτιοι, μετά την κατάληψη της χώρας τους από τους Άραβες τον 7ο αι. μ.Χ., υιοθέτησαν την αραβική γλώσσα, την οποία πλέον και ομιλούν.

Ως προς τις πολύ αρχαίες αυτές γλώσσες, δεν καλύπτεται δηλαδή, στη σύμβαση που αναφέραμε, το σκέλος της συνέχειας της γλώσσας μέχρι σήμερα.

Υπάρχει σχέση ανάμεσα στην ισχύ της γλώσσας και στην ισχύ του κράτους στην ανθρώπινη Ιστορία;

Υπάρχει και είναι μεγάλη. Προς κατανόησιν του γεγονότος, ας υπογραμμισθεί και μια άλλη παράμετρος. Σήμερα η ελληνική γλώσσα ομιλείται από περίπου 14 εκατομμύρια ανθρώπους σε έναν πλανήτη περίπου 8 δισεκατομμυρίων κατοίκων. Είναι σημαντική λόγω της ιστορίας της και του ειδικού της βάρους, αλλά πλέον ανήκει στις περιφερειακές γλώσσες της γης. Αντίθετα, στο παρελθόν και για περισσότερο από χίλια χρόνια, ήταν η γλώσσα επικοινωνίας, αναφοράς και παιδείας για μίαν ευρεία γεωγραφική περιοχή, από την Ιταλία και τη νοτιοανατολική Ευρώπη μέχρι την Εγγύς και Μέση Ανατολή, την ανατολική Μεσόγειο, τον Εύξεινο Πόντο, τη Μικράν Ασία και τη βόρεια Αφρική.

Σήμερα το προνόμιο αυτό το έχει η αγγλική γλώσσα και, μάλιστα, σε παγκόσμια διάσταση, όντας η πιο ισχυρή γλώσσα στον κόσμο. Μεγαλύτερη γλώσσα στον κόσμο είναι η κινεζική, την οποία, ως μητρική γλώσσα, ομιλούν εντυπωσιακά πολλοί άνθρωποι στη γη, ενώ ταυτοχρόνως

είναι γλώσσα επικοινωνίας και παιδείας και για έναν αριθμό άλλων λαών της ανατολικής Ασίας κοντινών προς την Κίνα.

Ωστόσο, τα τελευταία 500 χρόνια, ισχυρότερες έχουν αναδειχθεί παγκοσμίως οι γλώσσες εκείνων των ευρωπαϊκών λαών –κυρίως δυτικών– που, από το 1400 μ.Χ. και μετά, επιδόθηκαν σε θαλασσινές και στεριανές εξερευνησεις, έστησαν εμπορικές αυτοκρατορίες και, αργότερα, δημιούργησαν αποικίες μεταφέροντας τον πολιτισμό τους σε μακρινές περιοχές και ηπείρους. Έτσι, δίπλα στην πανίσχυρη αγγλική, δυνατές σήμερα είναι η ισπανική, η γαλλική, η πορτογαλική, η ρωσική και, κοντά τους, μια σειρά άλλων γλωσσών. Ωστόσο, εάν σκύψουμε στην ιστορία αυτών των ισχυρών σύγχρονων γλωσσών, θα δούμε ότι όχι μόνο δεν γράφονται από παλιά, αλλά ότι είναι γλώσσες που διαμορφώθηκαν, αναλογικά, πολύ πρόσφατα.

Προφανώς η Ευρώπη, αυτή η «χερσόνησος της Ασιατικής Ηπείρου», όπως την αποκάλεσε ο Νίτσε, είχε και άλλους κατοίκους εκείνα τα χρόνια. Ποιες γλώσσες μιλούσαν και τι έγινε με τις γλώσσες αυτές;

Σ' αυτήν τη «χερσόνησο της Ασιατικής Ηπείρου» έχουμε ενδιαφέρουσες εξελίξεις και ανατροπές μέσα στον χρόνο. Παραδείγματος χάριν, οι αρχαίοι κάτοικοι της Ιβηρικής Χερσονήσου, οι Ίβηρες, ήταν κατά βάσιν Κέλτες και ομιλούσαν κελτικές γλώσσες, ινδοευρωπαϊκής επίσης καταγωγής. Όταν, στον 2ο αι. π.Χ., κατακτήθηκε η περιοχή τους από τους Ρωμαίους, το επίπεδο του πολιτισμού τους ήταν τέτοιο, ώστε δεν άντεξαν στη

ρωμαϊκή πολιτισμική υπεροχή και έχασαν τη γλώσσα τους υιοθετώντας τη λατινική. Γι' αυτό, τα ισπανικά και τα πορτογαλικά κατατάσσονται στις λατινογενείς γλώσσες. Το ίδιο συνέβη με τους προγόνους των σημερινών Γάλλων, τους Γαλάτες, που ήταν επίσης Κέλτες και ομιλούσαν, εξ αυτού, κελτικά. Με την κατάληψη της περιοχής τους από τους Ρωμαίους, τον 2ο αι. π.Χ., δεν μπόρεσαν –ούτε εκείνοι– να αντισταθούν στην πολιτισμική υπεροχή των κατακτητών και έχασαν τη γλώσσα τους υιοθετώντας τη λατινική. Γι' αυτό, τα σημερινά γαλλικά κατατάσσονται, επίσης, στις λατινογενείς γλώσσες.

Τα δύο παραδείγματα που αναφέρθηκαν εικονογραφούν εμφατικά τη δύναμη της ελληνικής γλώσσας, μια και αυτή, σε αντίθεση με τις παραπάνω, όχι μόνο δεν κινδύνευσε από τη λατινική, την εποχή της ανόδου των Ρωμαίων και της κατάληψης των ελληνικών περιοχών από αυτούς, παρά συνέβη ακριβώς το αντίστροφο. Και τούτο γιατί η πολιτισμική δύναμη των Ελλήνων ήταν τόσο βαθιά, που στη Ρώμη δεν θεωρούνταν κάποιος μορφωμένος και καλλιεργημένος εάν δεν γνώριζε, έγραφε και μελετούσε ελληνικά και Έλληνες συγγραφείς.

Ας σταθούμε για λίγο στην αγγλική, την ισχυρότερη γλώσσα της εποχής μας και σίγουρα των επόμενων δεκαετιών. Τι έχετε να πείτε συγκρίνοντάς την με την ελληνική από άποψη ισχύος;

Η σημερινή κυρίαρχη γλώσσα της γης, η αγγλική, είναι κατά πολύ νεότερη ακόμα και από την ισπανική και τη γαλλική. Πρόκειται για μια γλώσσα μόλις 1.500 περίπου

ετών, καθώς άρχισε να διαμορφώνεται, στην ουσία, από τον 5ο και 6ο αι. μ.Χ. και εξής, όταν αλληπάλληλες εισβολές και εγκαταστάσεις γερμανικών φύλων –Σαξόνων, Άγγλων, Ιούτων και, αργότερα, Δανών κυρίως Βίκινγκς– άλλαξαν άρδην τη δημογραφική σύνθεση της Βρετανίας και τη γλώσσα των ντόπιων κατοίκων της, των Βρετανών. Οι τελευταίοι, όντας Κέλτες, μιλούσαν κελτική γλώσσα, την οποία όμως εκ των πραγμάτων, με την έλευση των Γερμανών, έχασαν υιοθετώντας μορφές της γερμανικής γλώσσας. Έτσι, η σημερινή αγγλική κατατάσσεται στις γερμανικές γλώσσες, με στοιχεία επιρροών και από τα λατινικά, μια και οι Ρωμαίοι έλεγξαν μεγάλο τμήμα της Βρετανίας από τον 1ο έως και τον 4ο αι. μ.Χ., αλλά και από τα γαλλικά, με τα οποία είχαν επίσης, για μια περίοδο, μακρά επαφή.

Σε αντίθεση με την πορεία αυτή, η ελληνική γλώσσα παραμένει, επαναλαμβάνω, αδιάσπαστα ζώσα επί χιλιάδες χρόνια, με το γραπτό της μάλιστα σκέλος να είναι σχεδόν 3.500 ετών. Η σύγκριση είναι συντριπτική.

Από πού μπορούμε να πούμε ότι άντλησε δυνάμεις η ελληνική γλώσσα κατά την αρχαιότητα ώστε να διαμορφώσει αυτήν την εντυπωσιακή ισχύ;

Η δύναμη της ελληνικής γλώσσας προέκυψε μέσα από πραγματικότητες οι οποίες σχετίζονται με τις προκλήσεις που οι Έλληνες αντιμετώπισαν πολιτισμικά, ιδεολογικά, οικονομικά και πνευματικά στον μακρό χρόνο, και με τον τρόπο που ανταποκρίθηκαν σε αυτές.

Στους μυκηναϊκούς χρόνους, που ήδη αναφέραμε, δηλαδή περί το 1700-1100 π.Χ., οι Έλληνες ζούσαν στο

πλαίσιο ανακτορικών κρατών διαμορφωμένων σε σημεία της σημερινής Θεσσαλίας, Βοιωτίας, Αττικής, Πελοποννήσου, τα οποία στηρίζονταν στη γεωργική παραγωγή. Μάλιστα, για τη βελτίωση της τελευταίας, διέθεταν την τεχνογνωσία ώστε να πραγματοποιήσουν εντυπωσιακά –σε παγκόσμια κλίμακα, στη ζώνη του χρόνου κατασκευής τους– τεχνικά έργα, όπως συνέβη με την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας στη Βοιωτία, το 1300 περίπου π.Χ.

Τα μυκηναϊκά ανακτορικά κράτη ήταν στεριανά, ωστόσο διέθεταν πλοία, μια και, ως φαίνεται, ο μυκηναϊκός κόσμος είχε ήδη εξοικειωθεί με τη θάλασσα. Τη θαλασσινή διάσταση των μυκηναϊκών κρατών τη γνωρίζουμε όχι μόνον από αρχαιολογικά ευρήματα στο Αιγαίο και στα μικρασιατικά παράλια, αλλά και από τον Όμηρο. Στην *Ιλιάδα* του –στην οποία περιγράφεται ο Τρωικός Πόλεμος, που χρονολογείται περί το 1200 π.Χ.– καταγράφει έναν προς έναν τους ελληνικούς τόπους που μετέσχαν στο εγχείρημα και τον αριθμό των πλοίων του καθενός εξ αυτών στον συνολικό εκστρατευτικό στόλο των Ελλήνων. Εξάλλου, στην ευρύτερη περιοχή, πολύ ενωρίτερα, ήδη από την τρίτη χιλιετία π.Χ., είχαν αναπτύξει τη ναυτιλία οι κάτοικοι των Κυκλάδων, κινούμενοι ανάμεσα στη Μικράν Ασία και την ελληνική χερσόνησο με πλοία των οποίων την πλεύση ήταν σε θέση να υποβοηθήσουν με βελτιώσεις στην καρίνα, στα ιστία κ.λπ.

Με τα πλοία αυτά οι Έλληνες έκαναν, κατά τη μυκηναϊκή περίοδο, εμπόριο στη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου, αλλά και προς τα δυτικά, με την Ιταλία, φτάνοντας μέχρι και την Ισπανία. Και δεν έμειναν μό-

νο στο εμπόριο, αλλά εγκαταστάθηκαν και σε νησιά του Αιγαίου, στα παράλια της Μικράς Ασίας, καθώς και στο μεγαλύτερο μέρος της Κρήτης. Την Κρήτη την κατέλαβαν περί το 1400 π.Χ., ενοποιώντας τον μινωικό με τον μυκηναϊκό πολιτισμό, με αποτέλεσμα τον λεγόμενο κρητομυκηναϊκό πολιτισμό. Το ίδιο συνέβη και με την Κύπρο, στην οποία ομιλείται η ελληνική χάρις στους Μυκηναίους που έφθασαν εκεί περί το 1400 π.Χ.

Η επέκταση αυτή όχι μόνον ενίσχυσε την ελληνική γλώσσα, αλλά κατοχύρωσε τη βαθιά, όπως θα αποδειχθεί, σχέση των Ελλήνων με τη θάλασσα. Μια σχέση που, μαζί με τη γλώσσα, συγκροτεί τους δύο ισχυρότερους πυλώνες του ελληνικού πολιτισμού στη διάρκεια των 3.500 και πλέον ετών που ανιχνεύουμε εδώ. Δεν είναι τυχαίο ότι, και σήμερα, ο οικονομικός τομέας στον οποίο παγκοσμίως έχουμε την πρωτιά είναι η εμπορική μας ναυτιλία. Σύμφωνα με τα παγκόσμια στατιστικά δεδομένα, το 2019, η ελληνόκτητη εμπορική ναυτιλία βρισκόταν, για πολλοστή φορά, στην κορυφή, κατέχοντας μόνη της περίπου το 19% των εμπορικών πλοίων παγκοσμίως – κινούμενη στα πέρατα των αλμυρών υδάτων του πλανήτη, για τα οποία, από την αρχαιότητα και μέχρι σήμερα, χρησιμοποιεί τους ίδιους όρους προκειμένου να αποδώσει το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά τους: «θάλασσα», «πόντος», «πέλαγος», «ωκεανός».

Ελληνική ναυτοσύνη και γλώσσα αντλούν πολλά από την περίοδο των Μυκηναίων και, φυσικά, από το εντυπωσιακό γεωφυσικό ανάγλυφο της περιοχής στην οποία οι άνθρωποι αυτοί αναπτύχθηκαν.